

SZABÓ Á. TÖHÖTÖM

PARASZTI HÁZTARTÁS, GÉPESÍTÉS, INNOVÁCIÓ:

egy régi történet folyton új szereplőkkel

V alamikor a 19. század végén egy szajlai, az újítások iránt érdeklődő parasztember, Árvai János gőzgépet és cséplőgépet vásárol. Egy idő után a gépekhez vonzódó fia, István lesz a gépész. A gőzgép felrobban. Ez közrejátszik abban, hogy István úgy döntjön: kivándorol a tengerentúlra. Itt először gyári munkás, majd farmer. Motorkerékpárt, majd autót vásárol. Hazatérése után fiával, Steve-vel is traktort vezető gazdálkodóként találkozunk – Oravecz Imre háromkötetes, monumentális regényében, *A rög gyermekeiben*.¹ A falu létezik, a család kitalált. Vagy mégsem: talán az Árvai család is létezik. Árvai Istvánnal, a saját sorsával kibékülni nem tudó, folyton valamit, valami újat kereső paraszttal mi magunk is lépten-nyomon találkozunk. Amiképpen – hogy a regény egy kis, de fontos fókuszát kiemeljem – a gépekkel ismerkedő, azokat lélekkel felruházó, tisztelettel és félelemmel kezelő, de azokat meg is szelídítő, magukhoz idomító parasztokkal is.

A 19. századi átalakult paraszti világnak jó lenyomata az új stílusú balladának, *A cséplőgépbe esett lánynak* a balladatípusa. Mutatja: a parasztság közegében meghonosodik egy mechanikus erővel hajtott gép, és jelzi annak a korszaknak a beköszöntét, amelyben a gépekkel (gőzgépekkel, robbanómotorokkal, erőgépekkel, traktorokkal és autókkal, villanymotorokkal és azokkal hajtott gépekkel) a parasztoznak is meg kell ismerkedniük, és amelyben a gépek birtoklása, a gépekkel kapcsolatos szakértelem új

**Azt gondolom tehát,
tartható az az állítás,
hogy a mintakövetésen
túl valamiféle belülről
jövő leleményesség és
innováció is jellemzi
a paraszti/falusi
háztartásokat mind
társadalmi, mind pedig
anyagi értelemben.**

szempontjait veti fel a falu belső hierarchiáinak. Aki gépész, vagy ért a gépekhez, vagy netán gépeket birtokol: már túllépett valamilyen módon a földhözragadt paraszti mintán, mentalitáson. „Óriási emelkedésnek számított, ha az ügyes parasztleányból uradalmi gépészkovács válhatott.”² Győri Klára, Kali néni vonzódik a náluk elszállásolt gépészhez.³ Nem tudni, hogy a vonzalomban mekkora szerepet játszik Kali néni örömtelen élete, a gépész úri viselkedése és fiataltsága – vagy a tény, hogy gépész. Mindenképp: a gépek megjelenése sajátos viszonyokat hoz létre a paraszti világon belül, sajátos viszonyulásokra készíteti a parasztokat.

Ebben a rövid tanulmányban ennek a viszonyoknak, a parasztság és a gépek kapcsolatának villantom fel néhány összetevőjét. Sajátos perspektívából, hiszen Gagyfi József jelen lapszámban megjelent írása a gépek terjedése, típusai felől jól lefedi a témát. A perspektíva két szempontból lesz sajátos: egyrészt a leleményesség, az innováció felől kérdez rá ezekre a viszonyokra és viszonyulásokra, másrészt a példáimat igyekszem a saját tereptapasztalataimból meríteni és összeolvasni az innováció kérdéskörével.

A parasztság és a gépek kapcsolata, természetesen, nem a gőzgépek elterjedésével kezdődik. A mezőgazdaságban használt, fából és fémből készült eszközök, a különböző, őrlésre és erőátvitelre használt szerkezetek a kézimalmoktól a bonyolult gyapjú- és fémfeldolgozó szerkezetekig, vízi- és szélmalomokig hosszú sorát kínálják azoknak a példáknak, amelyeken keresztül ráláthatunk arra: a fűrő-faragó parasztember nem a gőzgép utáni modern kor szülötte. Egy szabadtéri néprajzi múzeumban – például a nagyszébeniben – tett séta erre igen szép példákat tud mutatni. A mesteremberek, fűrő-faragó parasztok között különösen kiemelkednek az ácsmunkákhoz is értő molnárok, vízimolnárok, kovácmesterek, asztalosok. Erdélyi templomok fából és/vagy fémből készült bonyolult zár szerkezetei (például a berethalmi templom sekrestyéjének az ajtaján található zárszerkezet) jól illusztrálják ezt a jelenséget. A Buttler Jánost elsüllyesztő ágy/szoba is egy leleményes ezermester, Vidonka Józsi műve⁴, és nem lehetetlen, hogy a valóságban is létezett ilyen ezermester.

Persze kérdés, hogy ezek a specialisták mennyiben parasztok. Ám azt nagyon jól tudjuk, hogy a legtöbb esetben a falusi specialisták maguk is parasztok akár jogállás tekintetében, akár a foglalkozás, a földművelés tekintetében is. Mint ahogy azt is, hogy az eszközök, szerszámok előállítására terén alapvető készségekkel minden parasztnak rendelkeznie kellett. E jellemzők és a később megjelenő gyári gépek és azok javítási szükségletei, illetve a paraszti társadalomban megfigyelhető ökonomista elv (*semmit nem dobunk el, majd jó lehet még valamire*) eredményezi,⁵ hogy a 20. század végére szinte mindegyik falusi, mezőgazdasággal is foglalkozó portán egy többé-kevésbé felszerelt műhely is működött. A kapcsolat tehát létező és valóságos, amit aztán a gőzgépek és robbanómotorok, illetve a mezőgazdasági gépek, villanymotorok elterjedése még tovább fokoz.

Az óvatos duhaj: a változás ritmusáról

■ A paraszti társadalmat hajlamosak vagyunk úgy elképzelni, mint amelyikben alig történnek változások. Stephen Gudeman amerikai kulturális antropológus egyik fontos állítása, hogy a gazdaságnak mindig van egy központi szervezőeleme, az ő szavaival: *sacrája*.⁶ A mai gazdaságnak az egyik ilyen *sacrája* minden kétséget kizáróan a kreativitás és az innováció. A folyamatos változás, az új és

innovatív megoldások keresése. Ezt leginkább a városokhoz kötjük: a városok azok a terek, ahol az innováció folyamatosan jelen van, ahol örvénylik a kultúra.⁷ Ezzel szemben a paraszti társadalom és gazdaság *sacrája* inkább a véges erőforrások által is keretbe foglalt⁸ stabilitás és közösség. A paraszti közösségek általában törekeny társadalmi és természeti egyensúlyokat hoznak létre és tartanak fenn, amire minden újítás potenciálisan veszélyes lehet.⁹

Ha 16. századi festményeket nézünk például aratásról vagy szénamunkáról, meg fogunk lepődni, hogy a szerszámok (sarlók, kaszák) mennyire azonosak a még a 20. század elején vagy végén használtakkal is. Amihez rögtön hozzá kell olvasni azt, hogy mindeközben a nagybirtok vagy a modernizálódó mezőgazdaság már gőzgépeket, majd robbanómotorok által hajtott gépeket használt. „A paraszti találmányok a gépesített mezőgazdaság nézőpontjából anakronisztikus, elkésett jelenségek.”¹⁰ Talán ezt is nevezhetjük párhuzamos különidejűségnek.¹¹ És hozzá kell olvasni azt a gyors tempót is, amivel például a szülőfalumban, a Hargita megyei Siménfalván az 1990-es években szinte mindenki lecserélte a rövid szárú, hosszú élű sarlóját a kukoricaszár (kóró) vágására sokkal alkalmasabb hosszú szárú, rövid sarlóra. Aztán meg ezt az eszközt hagyták el nagyon gyorsan, ahogy a mezőgazdasági termelés radikálisan átalakult a 2000-es évek második felétől. Vagy azt is hozzá kell olvasni, ahogy néhány év alatt egész Erdélyben – egy-két peremterületet kivéve – áttértek a kézi kaszálásról a gépi kaszálásra.

Tehát a változás a paraszti társadalomban ebben az értelemben is lassú. Kivéve a legutóbbi éveket, amikor ez szinte követhetetlenül felgyorsult. Ami rögtön felveti a kérdést, hogy itt egyáltalán még paraszti társadalomról beszélünk-e. Sokak szerint ez már csak utóparaszti társadalom vagy annak is csak az emléke. Hiszen az igazi paraszti társadalom nem véletlenül dolgozta ki azokat az egyensúlyokat: jobbra önellátó volt akár a háztartások, akár a közösségek szintjén, és a helyben elérhető erőforrásokra támaszkodott. A kísérletezésre, az újnak a kipróbálására és az ezzel járó kockázatvállalásra vajmi kevés tere nyílt egy ilyen háztartásnak. Az újnak a terjedése ma azért is lehet olyan könnyű, mert másként és más erőforrásokhoz férnek hozzá a falusi (és immár parasztinak aligha nevezhető) háztartások. Persze ezek mind a következő kérdés fele mutatnak: átvételről vagy pedig tényleges innovációról beszélünk?

Mintakövetés, átvétel – leleményesség és innováció

■ A Kis-Küküllő mentén a Balázsfalva–Parajd (első szakaszban egészen pontosan Sóvárád) szárnyvasutat két szakaszban nyitották meg 1898-ban. Bethlen Árpádot, a bonyhai birtokost és a vasút ügyének aktív előmozdítóját így idézi a helyi hetilap: „mihelyt az ember kőszén füst szagot érez, már benne van a civilizáció kellő közepében.”¹² A bonyhai Bethlen-birtok egyébként is elől járt a modernizációban: cséplőgép, járgány volt használatban a mezőgazdasági kultúrákban is újító birtokon, a tulajdonos grófok már autón közlekedtek.¹³ Azt tudjuk, hogy az újításban általában is az uradalmak jártak elől.¹⁴ A kérdés az: a paraszti háztartások, gazdaságok tudták-e követni, akarták-e követni ezeket a mintákat, és csak az átvételre voltak képesek, vagy képesek voltak tényleges újításokra is. A kérdés, értelemszerűen, anyagi teljesítőképesség függvénye – de nem kizárólagosan. Hiszen a paraszti társadalomban is számtalan példát látunk arra, hogy a szükség arra kényszeríti az egyes háztartásokat, legyenek találemények, és egyes helyzeteket az adott erőforrásokkal oldjanak meg. Vagyis a kísérletezésre

alapuló, egy adott kérdés vagy probléma hosszú távú megoldását kereső (mérnöki) találmányok felől nézve talán nemleges választ fogalmaznánk meg az innováció meglétére vonatkozóan. Jethro Tull vetőgépe nem paraszti közegben és nem paraszti technikákkal született meg.¹⁵ De azt semmiképp nem tudjuk mondani, hogy a paraszti háztartásban nem lehetne megfigyelni a leleményességet. De ha lehet így fogalmazni: a paraszti/falusi háztartások ebben is óvatosak és meglévő – társadalmi és anyagi – erőforrásokat használnak. Ebbe pedig azt is bele kell érteni, hogy akár a formális munkahely erőforrásait is bevonják ebbe a leleményességbe – a szocializmusból sok ilyen történetet lehet mind a mai napig gyűjteni. De ugyanilyen gazdag példaanyagot kínálnak az átmenet évei is.

Azt gondolom tehát, tartható az az állítás, hogy a mintakövetésen túl valamiféle belülről jövő leleményesség és innováció is jellemzi a paraszti/falusi háztartásokat mind társadalmi, mind pedig anyagi értelemben. Ha ennek az ellenkezőjét feltételeznők, akkor elvitatnánk a falusi emberektől az önálló kezdeményezés és autonóm cselekvés képességét és talán jogát is, holott igen sok példánk van arra, hogy ez koránt sincs így, a paraszti ellenállás szakirodalmi legalábbis igen sok furfangos példával szolgál e tekintetben.¹⁶ Érdemes hozzátenni ehhez ugyanakkor, hogy ezek az alulról jövő kezdeményezések sokszor helyiek és helyi hatósugarúak maradnak:¹⁷ amíg a nagy technikai újítások egész földrészeket vagy országokat átfoghatnak, ezek a paraszti innovációk általában megmaradnak annak a közösségnek a szintjén, amelyben a „feltaláló” élt. Ezzel együtt a paraszti innováció és mérnöki innováció közötti különbség¹⁸ mennyiségiből nem feltétlen vált át minőségibe, hisz egy helyi találmány legalább olyan hatással lehet az adott közösségre (még ha az egy család is), mint egy fontos, kívülről jött technikai újítás. Éppen ezért egy paraszt innovátor épp úgy újraalkotja a világot maga körül, mint egy képzett mérnök vagy feltaláló – és mindketten az adott határokat lépik túl.

Az innováció és mintakövetés viszonyában különbség fedezhetünk fel az innovátor és az ezermester között abban az értelemben, hogy az innovátor képes valóban új elképzelések gyakorlatba ültetésére, míg az ezermester ebben a megközelítésben már látott dolgokat készít el, vagyis utánoz. Ami mégis közelebb viheti az innovátorhoz: az újításra való nyitottság, a viselkedésmód, és mint mondtam, az innovációt én ebbe az irányba is kiterjeszhetőnek vélem. Amikor például egy gazda – egyébként a helyi közösségben ezermesterként számontartott családfő, aki asztalosként is dolgozik – kis méretű, kevés vizet használó, de hatékony öntözőberendezést (vagy pontosabban: csöpögtetőt) gyárt használt fecskendőkből és egy műanyag csőből, nyilván nem talál fel a szó szoros értelmében, mert városi kertészetben látta az ötletet. De az, ahogyan a saját környezetére alkalmazhatónak gondolta, meglátta a felesége munkahelyén eldobott fecskendőben a lehetőséget, és kigondolta, hogy az egész rendszert hogyan fogja vízzel ellátni, az már innovatív gondolkodásra utal. Az innovativitás így nem feltétlen csak a feltalálásban, hanem az újszerűsége való nyitottságban is megmutatkozhat.

Szegény ember vízzel főz: az innováció kontextuális jellegéről

■ A terepet járó néprajzkutatókként vagy csak egyszerű, a falu életére kíváncsi személyként gyakran találkozzunk olyan heroikus történetekkel, amelyekben a főszereplők valamilyen (technikai) hiányt, akadályt leleményességgel oldanak meg vagy hidalnak át. Elakadt traktorok, a kulcspillantásban lerobbanó motorok,

rakodás nehézségei: csak néhány azoknak a példának a sorában, amelyek ezekben a helyzetekben gyakran a történet alapját szolgáltatják. A paraszti közegben az újítást sokszor a kényszer szüli. Így lesz az autógumi-felniből kinti tüzelőberendezés, ahol az állatoknak főzött krumpli megkészül. Vagy így lesz a már használaton kívüli robogó kerekeiből kisszekérbe használt kerék: az 1990-es évek

Tüzelőberendezésként használt teherautó-felni
Fotó: Szabó Á. Töhötöm

végén a szóban forgó gazda munkahelye megszűnt. Erőforrásait az állattartásra és tejleadásra csoportosította át, így szüksége volt egy eszközre, amivel a leadni tervezett tejet a tejátvevő központba tudja szállítani. Ehhez éppen jól jött a félig a robogóból készült kisszekér¹⁹: az eszköz lényegében ingyen készült el, hisz a többi részéhez szükséges fém és fa szintén rendelkezésre állt, csak hegeszteni és fűzni-fűrészelni kellett.

Ez a logika indokolja, hogy a paraszti gazdálkodásban folyton gyűjtsenek minden potenciálisan még használható alapanyagot, hogy ne dobjanak el semmit,²⁰ hogy szinte mindegyik parasztháztartásban a kocsiszínbén, pajta vagy nyári konyha mellett működjön egy kisebb alkatrész- és alapanyagraktár, illetve szerelőműhely. Ha a parasztember az úton csavart, fémből készült tárgyat lát – le fog hajolni érte és hazaviszi. Hiszen sosem lehet tudni, hogy mikor lesz használható még. A munkahelyek, mint az erőforrás bázisai ebben a kontextusban rendkívül fontosak: társadalmi és anyagi erőforrások érhetőek el ezen keresztül. A formális és informális keretek bonyolult szövevényére látunk rá ezen keresztül, különösen az átmeneti évek kontextusában. Ha valaki nagyobb befektetést igénylő eszközt – például traktort – vásárolt, ezt sokszor valamiféle félig informális keretben tette, mert egy új eszköz megvásárlására nem lett volna elég pénze. A használtan vásárolt eszköz viszont folyamatos javítást igényelt. A javításban pedig kiemelt szerepet játszottak a félretett alkatrészek, az otthon felszerelt műhely, a traktortulajdonosok hálózata vagy egy ismerős, aki olyan helyen dolgozott, hogy le tudott esztergálni egy hiányzó alkatrészt.

Bonyhán találkoztam olyan traktortulajdonossal, aki a használtan és elég rossz állapotban vásárolt traktorát maga tette megbízhatóan működőképesé. Állítása szerint a kapcsolószekrény száz százalékbán szétment, és ő úgy javította, hogy „most megy, mint a svájci óra”. Ahogy mesél az egész folyamatról

és ezen keresztül az átmenet éveiről: egy pozitív értelemben ravasz, a lehetőségeket ismerő és kihasználó személy képe bontakozik ki előttünk. Aki a J. Scott-i értelemben vett *métis-t*²¹ is megjeleníti, megtestesíti. Az őrlőberendezéseket korábban már említettem. A parasztság a kézimalmoktól a vízi- és szélmalomokig sokféle ilyen eszközt, gépet, szerkezetet készített és használt. A helyzet a gépesítés korszakában annyit változott, hogy egyrészt a meghajtást már nem az emberi,

Villanymotorral felszerelt kukoricafejtő
Fotó: Szabó Á. Töhötöm

víz- vagy szélenergia biztosítja, másrészt az őrlőberendezés maga szinte kizárólag fémből készül. Innen csak egy lépés, hogy szinte mindegyik, akár csak kisebb háztartásban legyen egy villanymotor²² által meghajtott, a helyi kovácsműhelyben, traktorállomáson gyártott malom. A lehetőségektől függően fémlábakra szerelve vagy csak egy jobb darab vastag deszkára csavarozva, amit bárhová el lehet helyezni – a háztartások nagyon leleményesek tudtak lenni ebben az értelemben.

Az őrlőberendezések mellett a másik fontos példa a paraszti találékonyságra

200 literes fémhordóból átalakított, traktorra szerelhető kukoricafejtő gép
Fotó: Szabó Á. Töhötöm

a szemnyerés, egész pontosan a kukoricafejtés eszköztárában: ezt hagyományosan kézzel végezték a paraszti háztartásokban, sokszor bármilyen eszköz nélkül, hisz egyik csövet súrolták a másikhoz, és a jól megszáradt kukoricacsövekről a szemek könnyen leperegtek. A kézi, fémből készült vagy fémfogakkal ellátott fejtők már sokkal jobb hatékonyságot biztosítottak. A meny-nyiségi ugrást viszont a kézzel hajtott, tölcészerű etetővel és oldalt fogazott tárcsával működő fejtők jelentették. És innen már szintén csak egy lépés volt, hogy ezeket a kézzel hajtott fejtőket villanymotorokkal szereljék fel. A megnövekedett sebesség miatt óhatatlanul szétpattogó kukoricaszemeket pedig a földre terített hatalmas fóliákon,²³ ponyvákra gyűjtötték össze. De a leleményesség nem áll meg itt: Héderfáján talákoztam olyan fejtőberendezéssel, amelyet egy kétszáz literes olajshordóból alakít-

tott ki a tulajdonos. A fentről etethető berendezésben egy középtengelyre erősítve láncok forognak körbe, ezek csapják a szerkezet oldalához a kukoricacsöveket. A szemek egy rácson keresztül válnak el a csutkától és potyognak a szerkezet alá helyezett edénybe, miközben a csutka oldalról szedhető ki. És az egészet a traktor kardántengelye hajtja meg, miközben a fejtésnek egy nagyon régi elvére megy vissza: amikor egy lyukakkal megfűrt faedényben bunkókkal csapkodják a csöveket, és így nyerik ki a szemeket. De amíg a lyukas faedényben csapkodva történő szemnyerés sokáig tart, a fejtővé alakított olajshordóval egy egész kas kukorica lefejthető néhány óra alatt.

Kényszerek és széteső közösségek

■ A kisvállalkozások és a poszt szocialista átmenet antropológiájában és szociológiájában számontartjuk a kényszereket. Ebben a kontextusában beszélünk kényszervállalkozókról. Ez utóbbiak arra kényszerülnek, hogy a környezetüket új módon fedezzék fel, szervezzék újra.²⁴ Az általam vizsgált paraszti háztartások is sokszor kényszereknek vannak kitéve. A leleményesség azonban még akkor is érvényes, hogy ha figyelembe vesszük, hogy ezekre a megoldásokra legtöbbször ezek a kényszerek, a gépek állapota, az erőforráshiány viszi rá ezeket a háztartásokat, embereket. De meg tudnak küzdeni az adott helyzettel, és ez még akkor is így van, ha az egészet egyrészt a megoldást kereső és találó ember sikertörténeteként, másrészt a magára hagyott kisember, falusi ember és a kínlődás, küzdés terminusaival beszéljük el.

Van ugyanakkor a kérdésnek még egy, a fentiekben eddig nem érintett, de kényszerekkel összefüggő szempontja: a gépesítés és egyedi megoldások sok esetben rámutatnak a közösségek szétszerveződésére, az individualizációra, néhanem atomizációra. Mert a gépekre, találékony eszközökre, megoldásokra sokszor éppen azért van szükség, mert már nincs meg a közösség, amelyik az adott munkát el tudná végezni, vagy az adott háztartás nem kíván élni ezzel a lehetőséggel. „Egyedül meg vagyok élve” – mondják immár a gépekkel dolgozó gazdák. És e mögött az is felsejlik, hogy közösségben, kalákában már alig dolgoznak, és hogy – az egyik, gazdától hallott leggyakoribb panasz szerint – alig lehet megbízható munkaerőt találni. A szénamunka például kifejezetten közösségi munka volt valamikor. De ma – a gépeknek köszönhetően – szinte mindegyik fázisa teljesen egyedül végezhető a kaszálástól a forgatáson keresztül a bálázásig. Természetesen retorikai kérdésként azt is meg lehet fogalmazni: azért van szükség ezekre az eszközökre, mert szétesett a közösség, vagy azért esett szét a közösség, mert ezek az eszközök bevezetésre kerültek.

Zárszóként

Nem akarom azt állítani, hogy a nagy, az emberiség sorsát megváltoztató tárlalmányok paraszti közegben születtek volna meg. Azt viszont igen, hogy a különféle szerkezetek elkészítése és működtetése mindig is része volt a paraszti gazdálkodásnak. Valamint azt is, hogy a kezdeti idegenkedést követően a gőzgép, majd a robbanó- és villanymotorok, a fémből készült eszközök is szerves részévé váltak ezeknek a világoknak. Kósa László is felteszi a kérdést: vajon mi történt volna, ha ezek a falusi ezermesterek, innovátorok tanulhattak volna.²⁵ Árvai Istvánból talán mérnök lehetett volna. De nem tanultak tovább, és lehet,

hogy épp ez teszi izgalmassá az egész helyzetet: ahogy a paraszti társadalom ritmusával összhangban, az egyensúlyok megtartását és a kockázatok kerülését keresve, a maguk eszközeivel és lehetőségeivel létrehoztak új eszközöket, és elindítottak helyi hatósugarú változásokat. És ahogy a mechanikus erőt és a fémekeket is magukhoz idomították és a régi paraszti eszközöket az újakkal kombinálták, az erőforrásaikat újraszervezték.

A modern gazdaság belső mozgatóereje, *sacrája* a kreativitás és innováció. A paraszti gazdaságé a stabilitás és a közösség. E kettő találkozott és a találkozás, illetve talán a találkozásnak az utolsó jelenetei a mi szemünk előtt zajlanak. A változás ritmusa és az új eszközök bevezetése sajátos ütemet követ: a paraszti világban sokáig nagyon lassan változnak az eszközök, ma pedig nagyon gyors változásokat látunk. De ahogy a fából készült hagyományos eszközök elkészítésében innovatív tudott lenni egy-egy kiemelkedő képességű parasztember, specialista, úgy a motorok és fémek világában is meg tud mutatkozni ez az innovativitás. Persze kérdés, hogy ez a szükségletek által is vezérelt innovativitás és a párhuzamos különidejűségek meddig fogják még jellemezni a falusi gazdálkodást. Hisz a varázsát épp ez adja: a történetben a szereplők folyamatosan megújulnak, de a történet maga marad.

■ JEGYZETEK

1. Oravecz Imre: *A rög gyermekei*. Magvető, Bp., 2016.
2. Kósa László: *Találmányok a paraszti gazdaságban*. In: Uő: *Nemesek, polgárok, parasztok*. Néprajzi, történeti, antropológiai és művelődéstörténeti tanulmányok. Osiris, Bp., 2003. 158.
3. Győri Klára: *Kiszáradt az én örömem zöld fája*. Kriterion, Bukarest, 1975.
4. Mikszáth Kálmán: *Különös házasság*. Dacia, Kvár, 1978.
5. Lásd Fél Edit – Hofer Tamás: *A monografikus tárggyűjtés*. Az átányi példa. Néprajzi értesítő, XLVI. 1964. 5–90. és Hofer Tamás: *A „tárgyak elméleté”-hez. Felszerelések és tárggyűjtések néprajzi elemzése*. In: Kósa László (szerk.): *Népi Kultúra – Népi Társadalom*. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve, XIII. 1983. 39–64.
6. Stephen Gudeman: *The anthropology of economy: community, market and culture*. Blackwell, Malden, Mass., 2001.
7. Gisela Welz: *The cultural swirl: anthropological perspectives on innovation*. Global Networks 3 (3). 2003. 255–270.
8. George Foster: *Mi a paraszt?* In: Tálasi István (szerk.): *Néprajzi szöveggyűjtemény*. I. kötet. Tankönyvkiadó, Bp., 1982. 299–313.
9. Uo.
10. Kósa: i. m. 170.
11. Hermann Bausinger: *Párhuzamos különidejűségek. A néprajztól az empirikus kultúratudományig*. Ethnographia, 1989. 1–4. sz. 24–37.
12. Szabó Á. Töhötöm: *Gazdasági adaptáció és etnicitás: gazdaság, vidékiség és integráció egy erdélyi térségben*. NKI-KJNT, Kolozsvár, 2013. 219.
13. Uo.
14. Lásd ehhez Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció*. Kriterion, Bukarest, 1981; Kósa: i. m. A vasút, a vonatközlekedés modernizációjában betöltött szerepére utaltam. Terjedelmi korlátok miatt itt nem fogok erről részletesebben értekezni.
15. Angol mezőgazdász, mezőgazdasági szakíró és feltaláló (1674–1741). Ő találta fel a sorvetőgépet a 18. században, ezzel nagymértékben hozzájárult a modern mezőgazdaság megalapozásához. A találmány terjedési sebességét jól mutatja, hogy a Kárpát-medencében a kézi és gépi vetés cseréje még a 20. században is zajlik, leleményes parasztemberek vetőgépekkel kísérleteznek (lásd Kósa: i. m.). Moldvai csángók még a 21. század elején is ismerik a kukorica kézi vetését.
16. Oláh Sándor: *Csendes csatatér*. Pro-Print, Csíkszereda, 2001. és James C. Scott: *Az ellenállás hétköznapi formái*. Replika 23–24, 1996. 109–130.
17. Kósa: i. m. 170.
18. Itt utalnék a népi kultúra – elitkultúra, kishagyomány-nagyhagyomány szembenállásra vagy inkább kontinuumra: egy helyi verselőnek az alkotása (egy halotti búcsúztató például) helyben legalább annyira fontos lehet, mint a nemzeti költészetben egy ismert költő verse, ebben az ér-

telemben pedig a helyi is olyan értékes, mint az elitkultúra produktumai. Ugyanezt az innovációkra is érvényesnek tartom.

19. Szabó Á. Töhötöm: *Robogóból kisszekér. Három erdélyi kistáj gazdálkodásának erőforrásai.* In: Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról.* Kriza Könyvek 27. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2006. 179–200.

20. Fél–Hofer: i. m.

21. James C. Scott: *Seeing like a state. How certain schemes to improve the human condition have failed.* New Haven, Yale University Press, 1998.

22. Az egyik kedvencem a villanymotorokkal kapcsolatosan a mosógépmotorral meghajtott faszterga.

23. Csak utalok rá: a műanyag és a műanyag palackok megjelenése egyrészt a találmányosságnak nyitotta meg az új dimenzióit, másrészt felhívta a figyelmet a hulladékgazdálkodás megoldatlan kérdéseire. Lásd Murányi Veronika: *De ezek a flakonyok nem rothadnak el. A hulladékkezelés és -újrahasznosítás kulturális vetületeinek változása Gyimesben.* In: Berta Péter (szerk.): *Használcikk-kultúrák. Ideológiák, gyakorlatok és értelmezői közösségek.* MTA BTK Néprajztudományi Intézete, Bp., 2012. 296–309.

24. Kuczi Tibor: *Kisvállalkozás és társadalmi környezet.* Replika Kör, Bp. 2000.

25. Kósa László: i. m.

